

ȘTAMPILE, DIPINTI ȘI GRAFFITI

Dragoș Hălmagi

Peste 110 amfore întregi sau fragmentare păstrează inscripții, din care 88 au fost selectate în catalogul epigrafic. La acestea se mai adaugă 8 fragmente care sunt astăzi pierdute, dar care sunt cunoscute din desene sau fotografii. Inscripțiile sunt pictate cu vopsea roșie (dipinti), zgâriate (graffiti) sau șampilate, scrise în greacă sau în latină, la care se adaugă în mod exceptional un graffito în rune germanice. Doar o parte dintre ele pot fi descifrate. Adesea inscripțiile sunt fragmentare, păstrând doar câteva linii. Citirea inscripțiilor pictate este dificilă, ele fiind uneori prea șterse, altele – mai ales pe amforele târzii – scrise cu litere cursive deformate, fie neglijente, fie prea emfatice.

Pornind de la ipoteza că o parte din inscripțiile pictate sunt legate de procesele de producție și distribuție, înțelegerea lor devine legată de tipologia amforelor.

Cea mai consistentă categorie de inscripții pe amforele de la Dinogetia sunt dipinti pe amforele de vin LRA 1 (24 de piese în catalog), care pot fi înscrise tipologic și parțial descifrați, cu toate greutatea și incertitudinile inerente scrisului cursiv. Materialul epigrafic de aici confirmă în mare măsură aprecierile tipologice anterioare, aceste inscripții conținând formule creștine și notații privind capacitatea și uneori originea amforelor. Un grup de amfore se remarcă prin capacități de 17–17,5 sextari (9,2–9,5 litri), adică echivalentul unui modius cipriot. Un fragment confirmă originea cipriotă și epigrafic, și prin pastă (**1059**). Pe o altă amforă de 17,5 litri (**1283**) s-a păstrat numele producătorului și originea ei, abrevierea unui microtoponim imposibil de descifrat și de căutat pe hartă, fiind probabil numele unei moșii. Aceeași inscripție dezvăluie și un tip de vie, confirmând nu doar conținutul amforei, dar și oferindu-ne o prețioasă informație despre metoda de cultivare a strugurilor.

Un alt tip de amforă cu o tipologie distinctă a inscripțiilor este cel al amforelor sud-pontice de Heraclea, de tip Shelov E și F (10 piese). Ele poartă dipinti pe gât și pe umeri, de obicei niște abrevieri sau numere care nu au fost încă descifrate, dar uneori și un nume grecesc în genitiv, probabil al unui producător sau neguțator.

Două alte grupe de amfore se remarcă prin inscripții tipice, cel al amforelor egeene burduf (16 piese) și LRA 2 (11 piese), care poartă adesea inscripții creștine și numere (dipinti și graffiti) reprezentând capacitatea recipientelor în sextari.

Indicațiile privind conținutul amforelor sunt destul de rare la Dinogetia. În afară de vasul LRA 1 menționat anterior, două alte fragmente conțin inscripții ce sugerează re folosirea amforelor: un LRA 4 (**1060**) ar fi putut conține boabe de latir, iar o amforă burduf (**1263**) cheag sau un produs lactat.

Catalogul conține câțiva graffiti remarcabili. Un fragment de amforă burduf este de fapt un ostracon pe care a fost înscrisă o listă de distribuție (**1069**). Alte câteva fragmente de amfore burduf, cretane sau LRA 2 cu graffiti ar putea fi tot ostraca, dar acest fapt este greu de demonstrat fără a înțelege textele. O piesă insolită este un fragment de amforă cretană cu un graffito din cinci rune fuþark (**1143**). Oricum ar fi interpretată inscripția, importanța ei este că documentează în mod indirect o mică comunitate de limbă germanică în Dinogetia sau în vecinătatea ei.

Catalogul conține doar patru amfore șampilate, o amforă de Heraclea (**2666**), două amfore Dressel 24 similis (**675** și **1266**) și un Dressel 23 (**1120**).

Amfore pentru vin romane timpurii

Amfore pontice Zeest 72

Inv. 1243. 1965, therme, D. Fragment parte superioară cu dipinto pe gât. (Pl. 7, 94)

Bibliografie: Barnea 1977, 281, nr. 22, fig. 3/1 (foto); Opaïț *et alii* 2020, 382, fig. 2/4 (desen).

ΗΣΥ

Ar putea fi citit Ἡσύ(χιος) sau Ἡσυ(χίου). Numele apare pe dipinti pe gâturi de amfore descoperite la Rogozhkino XIII în Delta Donului¹.

Două alte părți superioare pot fi adăugate în repertoriu, ambele fără număr de inventar și pierdute între timp.

Fragment parte superioară cu dipinto de culoare roșie sub buză.

Bibliografie: Ștefan 1941, 412, fig. 16/1 (desen)

--QY

Fragment parte superioară cu doi dipinti de culoare roșie.

Bibliografie: Ștefan 1941, 412, fig. 16/4 (desen)

Sub buză:

--POY

Lângă atașul inferior, rotit cu 90° la dreapta:

ιθ' Z

19½

N-ar fi exclus ca ambele inscripții să conțină același nume e.g. 'Ρού(φου) „al lui Ru(fus)”. Inscripția numerică ar putea indica o cantitate, dar volumul de 19½ sextarii (aprox. 10,6 litri) nu este printre cele cunoscute pentru aceste amfore.

Amfore pentru vin romane târzii

Amfore de masă locale

Inv. 1255. Passim. Fragment parte superioară cu graffito. (Pl. 94)

--AST

Inv. 1499. 1962, A, passim. Fragment cu graffito, incizat cu capul în jos. (Pl. 94)

vive

trăiește!

Inscripții similare apar pe cupe de băut². Ar putea fi un joc de cuvinte: confuzia dintre B și V este frecventă în latina non-literară și *bibe* “bea!” s-ar fi pronunțat la fel în multe regiuni ale imperiului³.

Amfore Shelov E și F

Inv. 23. Passim. Parte superioară cu dipinti roșu, astăzi foarte șters. Se citesc primele litere ale unui nume. (Pl. 23, 100)

Εὐqv(...)

al lui Evan(...)

¹ Gudimenko, Il'jashenko 2001, 494-495, nr. 36, 38-40. La Dunăre numele mai apare și pe o șampilă aplicată pe patru boluri de argint găsite la Sucidava-Izvoarele, într-un tezaur din a doua jumătate a secolului al IV-lea (Rădulescu, Cliante 1986, 133, fig. XIII/1-4 = SEG 37:630a-d).

² De exemplu, pe un pahar de sticlă găsit la Köln (CIL XIII, 10025, 208): *vita bona vive bene et hilaris propina parente*.

³ Adams 2007, 626-666.

Cel mai probabil este un nume în genitiv, cum s-a observat și pe alte amfore de acest tip⁴ e.g. Εὐαν(γέλου), Εὐάν(δρου), Εὐάν(θου). Același nume apare pe vasul **1083**.

Inv. 1019. Passim. Parte superioară cu dipinto roșu deschis. (Pl. 22, 94)

Bibliografie: Ștefan 1941, p. 412, fig. 16/7 (desen).

Νζ
Υ

A două literă are o formă neobișnuită, și s-ar putea să aibă altă semnificație.

Inv. 1049. 1945, passim. Două fragmente contigue dintr-o parte superioară, cu doi dipinti roșu închis. (Pl. 94)

Pe gât și pe umăr:

ΑΠ
Ἀλυπίου
νβ' ζδ

al lui Alypios
52¾

Pe altă parte a gâtului:

ΘΕ

Acest tip de inscripție face parte dintr-o serie destul de răspândită. Un A deasupra unui Π apare pe amforele Shelov E și F între cele două toarte și adesea deasupra altor dipinti cu nume. Acest tip de dipinto este atestat pe numeroase amfore descoperite în Delta Donului la Rogozhokino XIII⁵, la Tanais⁶, dar și în estul Crimeei la Tyritake⁷ și în așezarea de lângă Belinskoe⁸. Este posibil ca acest tip de dipinto să fie atestat și la Topraichioi⁹.

Numele Alypios este mai rar, dar este întâlnit în câteva inscripții¹⁰. Spre deosebire de amforele de la Rogozhokino, aici apare și un număr sub nume. Dacă este o cantitate, nu pare a fi în sextari.

Inv. 1083. 1950, passim. Parte superioară cu dipinto roșu închis. Inițial două fragmente contigue, astăzi se păstrează doar cel mai mare. (Pl. 22, 94)

Bibliografie: Ștefan 1941, p. 412, fig. 16/5.

Εὐαν(...)
Τ

al lui Evan(...)

Același nume apare pe amfora **23**.

Inv. 1116. Passim. Parte superioară cu dipinto roșu închis. (Pl. 23, 94)

Γ
ΠΕ

Inv. 1286. 1962, A, SV b. 6, str., -2,30m. Parte superioară cu dipinto roșu închis. (Pl. 23, 94, 100)

λ(ίτραι) θ'
Κ Ε Στόλ(ου)

9 l(itre)
(...) al lui Stolos

⁴ Din acest motiv sugerez ca inscripțiile publicate de Petrescu-Dîmbovița *et alii* 1955, 176, fig. 7 (= IGLR 447) (Trușești) și Opaïț 1991b, 221, fig. 27/3 (Topraichioi) să fie citite Μακαρί(ου), respectiv Μακ(αρίου).

⁵ Gudimenko, Il'jashenko 2001.

⁶ Il'jashenko 2005.

⁷ Smokotina 2016, 715, fig. 3/1-2, 4.

⁸ Saprykin, Maslennikov 2007, 78-81, 267-268, nr. 317-322, 324, 325, 328

⁹ Opaïț 1991b, 221, fig. 27/3. Deasupra numelui abreviat se văd două litere ligate una deasupra celeilalte, care ar putea fi Α și Π.

¹⁰ Cel mai important personaj este Fl. Areianus Alypios, guvernator al Pamphyliei din secolul al IV-lea d.Chr., onorat în Side pentru repararea sau extinderea portului (IK Side 64). N-ar fi exclus ca numele să apară într-un dipinto pe amforă similară din Belinskoe (Saprykin, Maslennikov 2007, 79, 268, nr. 323): sub Αλεξ(άνδρου) urmează literele -]υπίου.

— — ΑΡΗΛΛΟΥΤ — —

Scrisul pare a fi în greacă, dar textul este indescifrabil. Inscripția putea fi pe un ostracon.

Inv. 1008. 1954, A IV, D2, șanț. Amforă întregă cu graffito incizat în partea superioară, în apropierea uneia din torți. (Pl. 43)

Bibliografie: Opaït *et alii* 2020, 385, fig. 4/25.

ΔΕΥ

Inv. 1244. 1966, Bas T 6/3, -1,50m. Fragment parte superioară cu graffito incizat. (Pl. 95)

νε' ... 55 (sextari) ...

După cele două cifre urmează o linie curbă și două alte vârfuri triunghiulare, a căror interpretare este nesigură.

Inv. 1247. 1965, therme, B. Două fragmente contigue din partea superioară a unei amfore cu dipinto roșu. (Neilustrat)

λ.— —

Inv. 1260. Passim. Fragment cu graffito: o cruce. (Neilustrat)

Inv. 1261. 1951, T. caroul 12, -1,85m. Fragment parte superioară cu graffito incizat. (Pl. 95)

μγ' 43 (sextari)

Inv. 1262. 1950, DT6, restul marcajului este indescifrabil. Fragment parte superioară cu graffito. (Pl. 95)

μα' 41 (sextari)

Eventual s-ar putea citi și [πῆγ]μα, la fel ca în inscripția următoare.

Inv. 1263. Passim. Două fragmente contigue din partea superioară a unei amfore cu graffito incizat. Astăzi se păstrează doar cel din stînga. (Pl. 95)

Bibliografie: Ștefan 1941, 412, fig. 16/13 (desen); IGLR 242.

πῆγμ[α] chea[g]

Em. Popescu a citit ΠΗΛΛΑ fără puțință de descifrare. Πῆγμα se poate traduce prin „cheag” (numit și πυετία, iar în latină *coagulum*), dar și prin „lapte prins”. Aristotel descrie două rețete de prindere a laptelui în Istoria animalelor, 3.20–21:

Πήγνυσι δὲ τὸ γάλα ὀπὸς τε συκῆς καὶ πυετία. Ὁ μὲν οὖν ὀπὸς εἰς ἔριον ἐξοπισθεῖς, ὅταν ἐκπλυθῆ ἄλιν τὸ ἔριον εἰς γάλα ὀλίγον· τοῦτο γὰρ κεραννύμενον πήγνυσι. Ἡ δὲ πυετία γάλα ἐστίν· τῶν γὰρ ἔτι θηλαζόντων γίνεται ἐν τῇ κοιλίᾳ.

Laptele se prinde cu suc de smochine și cu cheag. Sucul de smochine este scurs prin lînă, iar lîna este apoi clătită în puțin lapte, care prinde și restul (laptelui) cu care este amestecat. Cheagul este un fel de lapte care se formează în stomacul puilor alăptați.

Atât refolosirea amforelor și containerele multifuncționale, cât și utilizarea lor pentru produse derivate din lapte¹³ sunt bine documentate în întreg bazinul Mediteranei.

Inv. 1264. 1952, C7, caroul 3, -2,05m. Fragment parte superioară cu graffito. (Neilustrat)

— — οε — —

Inv. 1265. 1951, V D3, -1,40m. Fragment cu graffito incizat. (Pl. 95)

— — αλλ — —

¹³ Bunăoară, un caz similar a fost demonstrat în bazinul inferior al Guadalquivirului în a doua epocă a fierului (Turdetania): în amforele de producție locală au fost descoperite urme de produse lactate (Garcia Fernández *et alii* 2016, 79 cu fig. 14, 82-83)

Inv. 1603. 1982, D. S3/D2, str. Două fragmente contigue dintr-o parte superioară cu dipinto roșu, foarte șters pe umăr. (Pl. 42)

μδ' 44 (sextari)

Inv. 2658. 1962, A, N cuptor, b. 5. Patru fragmente contigue dintr-o parte superioară cu dipinto roșu pe umăr. (Pl. 44, 95)

μς' 46 (sextari)

Inv. 2703. 1986, D, str. E–V. Fragment parte superioară cu graffito. (Pl. 95)

--ε

Inv. 2705. 1986. D. a2, g.f. Fragment parte superioară. Se vede o linie dintr-o dipinto roșu și un graffito incizat ulterior. Graffito-ul pare a fi scris în capul jos, cu litere latine, rudimentare. (Pl. 95)

--ΑΡΣ--

Inv. 2708. 1962, A, passim. Fragment parte superioară cu dipinto roșu pe umăr. (Pl. 95)

μς' 46 (sextari)

Amfore egeene necunoscute

Inv. 1040. 1967, D14, caroul 1, -2m. Fragment parte superioară cu graffito. (Pl. 96).

--M--

Inv. 2573. 1960, A III, sub b. 10, -2m. Fragment parte superioară cu graffito. Se văd vârfurile câtorva litere. Indescifrabil. (Pl. 96).

Inv. 2574. Passim. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. (Pl. 96).

--μ--

Inv. 2710. 1962, A, NV b. 1, -2,20m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu, foarte șters. Poate un μ scris cu capul în jos. (Pl. 96).

Inv. 2711. 1962, A, sub b. 1 (arsură). Fragment parte superioară cu dipinto roșu. (Pl. 96).

--θ--

Amfore cretane

Inv. 1143. 1965, therme, F. Mai multe fragmente contigue din partea superioară a unei amfore pe care au fost incizate cinci rune germanice în alfabet fuþark. (Pl. 47, 96, 101)

Bibliografie: Barnea 1967a, 251, fig. 16/6; Cf. Barnea 1972, 173; Barnea 1980, 255; Diaconu, Năsturel 1969, 448, fig. 4/3; Nubar 1971, 346–347.

Se păstrează doar partea superioară a runelor și nu este sigur dacă inscripția continua pe rândul următor. Prima și a patra rună par a fi retrograde și inscripția ar putea fi citită *fuṅar* sau *fuwar* (dacă litera din mijloc este privită ca o rună-în-oglină¹⁴), dar niciuna din aceste variante nu pare a conduce la o rezolvare pe terenul limbilor germanice. O altă posibilitate ar fi *fuþar*, cu o formă mai neobișnuită a celei de-a treia rune, astfel de inscripții fiind relativ comune¹⁵ și variații ale formelor fiind plauzibile în spațiile vaste în care a circulat acest tip

¹⁴ Despre Spigelrunen sau mirror-runes, vezi Pieper 1987; Looijenga 2003, 14.

¹⁵ Aceste secvențe de rune au fost numite „fuþark quotations” de Looijenga 2003, 206.

de alfabet. Nu este exclus ca textul să fi fost scris în altă limbă: *funar* ar putea fi transcrierea unui cuvânt latin, *fungar*, „voi face, voi executa”, eventualitate în care inscripția ar fi una votivă.

Oricât de frustrantă este ambiguitatea inscripției, simpla sa existență este mult mai importantă, fiind singurul graffiti în rune fuþark pe o amforă romană¹⁶. Vasul a fost descoperit în imediata vecinătate a cetății, în băile romane aflate la sud de poarta principală, care au fost inaugurate în secolul al IV-lea și par a fi funcționat până spre sfârșitul aceluiași secol, căci ultimele monede descoperite pe pardoseală au fost bătute în timpul lui Valens¹⁷. Descoperirile ceramice sunt covârșitor romane, dar printre ele se numără și câteva fragmente de vase atribuite culturii Cerneahov¹⁸. Un alt detaliu interesant este că în același *praeurnium* F au fost descoperite și alte piese ceramice cu inscripții, între care și un ostracon (**1060**). Din păcate, ambele piese fiind în poziție stratigrafică incertă, nu se poate stabili o relație între ele.

Ion Barnea a presupus că goții au ocupat fostele băi romane la scurtă vreme după dezastrul de la Adrianopol. Amfora fiind însă mai târzie, este greu de crezut că un grup de barbari a rezistat atâta vreme sub zidurile cetății. Mai probabil este că acești soldați făceau parte din garnizoană¹⁹. Inscripția s-ar alătura astfel datelor arheologice²⁰, istorice²¹ și onomastice²² ce converg într-o nouă perspectivă asupra originii militarilor din provinciile de graniță ale Imperiului Roman Târziu. O altă ipoteză de luat în seamă ar fi cea a unor familii mixte formate din soldații romani și localnici vorbitoare de limbi germanice, însă datele lingvistice privind populația din vecinătate lipsesc cu desăvârșire.

Inv. 1250. Passim. Fragment parte superioară cu graffiti incizat în formă de pentagramă. (Pl. 96).

Inv. 1257. 1960, A III, N. b. 16. Șapte fragmente contigue din partea superioară a unei amfore, pe care se citește următoarea inscripție în vopsea roșie. (Pl. 96, 101).

Θ(εὸς) β(οήθει)	D(oamne) a(jută)
[τῶ] δούλω	robul[ui]
[σου – – –]	[tău – –]

Inv. 1275. 1981, D. S3, caroul 20. Fragment parte superioară cu graffiti. Se citesc literele AI sau AN în ligatură.

Inv. 2193. 1965, therme, passim. Fragment cu graffiti. (Pl. 96).

Bibliografie: Barnea 1977, 281, nr. 21, fig. 3/3 (foto).

ΠΣΡΩ

Nu este exclus ca fragmentul să fie de fapt un ostracon, însă lectura este departe de a fi sigură. Sigma are forma clasică cu brațe îndepărtate care este neobișnuită în această epocă. Ultimul simbol pare a fi o ligatură de

¹⁶ Cf. Krausse, Jankuhn 1966; Looijenga 2003.

¹⁷ Barnea 1967a, 247-249. O monedă din vremea lui Honorius găsită în același edificiu în condiții necunoscute ar putea ridica ușor această dată.

¹⁸ Barnea 1967a, 251, Barnea 1980, 255.

¹⁹ Unele fragmente de ceramică Cerneahov au fost descoperite *intra muros*. Îi mulțumesc pe această cale Biancăi Grigoraș pentru informațiile inedite privind distribuția fragmentelor. Pentru câteva perspective critice privind această cultură arheologică, vezi Heather 1996, 14-25; Poulter 2007b, 171-174; Poulter 2013, 378.

²⁰ Pentru goți ca ocupanți ai fortificațiilor de la Dicin și Dobri Deal (regiunea Veliko Tărnovo, Bulgaria), vezi Poulter 2007b, 186-190; Poulter 2013, 370-371, 376-380.

²¹ Pe un epitaph descoperit în Anat (PAES 223) (Hauran, sudul Siriei) se poate citi *μνημεῖον Γούθηα, υιοῦ | Ἑρμιναρίου πραιποσίτου | γεντιλίων ἐν Μοθανοῖς ἀνα|φερομένων* „monumentul lui Guththas, fiul lui Herminarius, *praepositus gentilium* aduse în Motha”. Guththas este înmormântat la doar 14 ani și inscripția este datată în februarie 208, prin urmare Herminarius fusese recrutat înainte de 194, probabil în timpul lui Commodus. Începând cu a doua jumătate a secolului al IV-lea, soldații de origine barbară ajung până în cele mai înalte poziții din armată.

²² În cartea a IV-a din *De Aedificiis*, Procopius din Cezareea enumeră mai multe fortificații din Balcani care poartă nume germanice. Așa sunt, spre exemplu, Tulcoburgus (123.36) și Sculcoburgus (123.48) în Moesia Prima, Gesilae fossatum (146.44) și Thrasarici (147.21) în Haemimons. Pentru o nouă ediție a acestui text, vezi Olteanu 2010.

două litere, dar ar putea avea o altă semnificație. Ion Barnea citește Πέτρω, „lui Petru”, dar nu cunosc analogii pentru forma ligaturii $\epsilon\tau$ presupuse de interpretarea sa.

Inv. 2269. 1984, D, S3, str. E-V, între D2–D6. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. (Pl. 96).

κ. — —

Din a doua literă se mai păstrează o scurtă linie verticală.

Amfore LRA 1

Dipinti pe LRA 1 formează cea mai consistentă categorie de inscripții pe amfore. Jean-Luc Fournet a propus o tipologie²³ care poate fi folosită și în alte situri, și Dinogetia nu face excepție: amforele de aici par a fi înscrise cu dipinti de tipurile a–c, în vopsea roșie, legați de procesul de producție. Inscripțiile sunt de obicei fragmentare și scrisul este uneori extrem de stilizat, făcând descifrările riscante.

Inv. 539. 1967. D/1960. N st. 1, -2,10m. Fragment parte superioară cu graffito incizat cu capul în jos. (Pl. 96).
Bibliografie: Barnea 1969b, 261, fig. 6/4; IGLR 243.

χμγ

isopsefism

Grupul de litere χμγ apare frecvent în inscripții creștine, pe ceramică sau chiar pe piatră²⁴. Există două mari linii de interpretare: ca acrostih pentru Χ(ριστός) Μ(αριάς) γ(έννα)²⁵ (Hristos născut din Maria), sau ca isopsefism: χμγ' fiind 643, suma literelor din formula Θεὸς βοηθός (Doamne ajută). Formula a primit probabil semnificații variate în diferite epoci și arii geografice, sigură fiind doar valența creștină a însemnării²⁶. Cum inscripțiile pe amfore conțin și alte isopsefisme²⁷, cea de-a doua interpretare pare a fi mai potrivită materialului studiat.

Inv. 1022. Passim. Amforă întreagă cu doi dipinti în vopsea roșie. Pe umăr se vede un dipinto stilizat, indescifrabil. (Pl. 49) Sub toartă un alt dipinto, din care se mai poate citi:

αθι— —

Pentru aceste tipuri de dipinti, vezi comentariul de la **1283** *infra*.

Inv. 1047. 1960, A III, E b. 14, -2m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. Indescifrabil. (Pl. 96)

Inv. 1059. Passim. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. (Pl. 96)

στάμνο[ς]

stamno[s]

ιζ'[ζ]

17 [½ (sextari)]

Inscripția este identică cu una de pe un amforă LRA 1 din agora ateniană²⁸, fapt ce permite și reîntregirea ei. Capacitatea amforei ateniene este de 19,8 litri, adică un *stamnos*²⁹, care înseamnă aici un modius cipriot egal cu 17,5 sextari. Aceeași origine este indicată și de pastă³⁰.

²³ Fournet, Pieri 2008; Fournet 2012; Fournet 2021. Cf. Tomlin 2019, 446.

²⁴ Vezi, spre exemplu, inscripțiile funerare ICG 450, 453, 457 (Lycaonia), 1656 (Phrygia), 2150, 2154 (Attica).

²⁵ Eeventual γ(έννημα), sau poate chiar γ(όνος), γ(εννηθείς) etc. Pentru o discuție legată de dipinti, vezi DACL s.v. amphores și comentariul de la IGLR 130 (pe o amforă de la Histria) cu bibliografia, dar literatura dedicată acestei formule este copleșitoare. Pentru câteva discuții mai recente, vezi Derda 1992; Fournet, Pieri 2008, 182; Nongbri 2011, 66-68; Tomlin 2019, 444.

²⁶ Derda 1992, 27; Nongbri 2011, 68.

²⁷ Exemple și discuție despre dipinti cu χμγ pe LRA 1 la Fournet, Pieri 2008, 184-187; Fournet 2012, 252-253; Fournet 2021, 64-65, unde această formulă este adesea acompaniată de ρθ' = 99 (ἀμῖν), υπδ' = 484 (Θεοῦ), φπγ' = 583 (Θεοῦ ἀμῖν), etc.

²⁸ Lang 1976, 81, nr. He39.

²⁹ Termenul se referă de obicei la un vas folosit pentru a scoate vinul.

³⁰ Îi mulțumesc lui Andrei Opaïț pentru această prețioasă informație.

Inv. 1080. 1970, 10m S colț SV praetorium, -2,50m (arsură). Trei fragmente contigue din partea superioară a unei amfore cu dipinto roșu. (Pl. 50, 96, 102)

†
 χμ[γ] isopsefism

Inv. 1131. Passim. Fragment parte superioară cu dipinto roșu, foarte șters, sub toartă. Indescifrabil. (Neilustrat)

Inv. 1156. 1970, 8m S praetorium, -1,80 m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. (Pl. 96)

†
 χμΥ isopsefism
 [—]δίου ιζ' — ... 17 (sextari)

Inv. 1157. 1960, AIII, N b. 14. -1,80m (arsură). Fragment parte superioară cu dipinto roșu, destul de șters. (Pl. 96)

Bibliografie: Barnea 1966, 253, fig 13.5 (desen); IGLR 248.

..
 προ(...) φαιδ. γρο(...)

Inscripția nu a putut fi descifrată până acum și deslușirile de mai sus trebuie luate cu un grăunte de sare în lipsa unor reîntregiri pluzibile.

Inv. 1256. 1960, A III, N b. 13. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. (Pl. 96)

[—].αρ(...) ιβ'δ ... 12¼

Poate [κα]θαρόν, aici volumul net al amforei în sextari. Măsurarea se făcea prin umplerea vasului cu lichid și capacitatea putea fi dedusă din tabele metrologice.

Inv. 1259. 1983. V colț SV D5. Fragment parte superioară cu dipinto roșu, foarte șters. (Pl. 96).

λω.[—]

Inv. 1267. 1961, S5, caroul 3 (est), -2,70m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. (Pl. 96).

—ζω—

Inv. 1283. Trei fragmente contigue din partea superioară a unei amfore cu patru dipinti în vopsea roșie³¹. (Pl. 52, 97)

Bibliografie: Barnea 1969b, 264, fig. 12/1-3 (desen).

Pe umăr:

ελ—

Pe umăr:

ιζ'ζ 17 ½ (sextari)

Pe umăr, probabil un ζ, n-ar fi exclus să fie aceeași capacitate.

Sub toartă, inscripție scrisă în litere cursive cu capul în jos, cu ajutorul unui calamus fin. Este un tip de dipinto fără analogii în materialul ceramic de la Dinogetia, dar apare în alte părți, în particular pe amforele LRA1 de la Antinoopolis (Egipt) studiate de Fournet: tipul (c)³², dar și la Dicin (regiunea Veliko Tărnovo, Bulgaria)³³.

³¹ Pentru tipologia acestor inscripții, vezi Kirwan 1938; Gascoiu 1978; Pieri 2005, 78-79; Fournet, Pieri 2008; Fournet 2012; Fournet 2021, 64-67; Tomlin 2019, 446, 448.

³² Fournet, Pieri 2008, 195-199; Fournet 2012, 254-255; Fournet 2021, 66.

³³ Tipul (a) la Tomlin, 2019, 446. Dosarul de inscripții: Tomlin 2019, 448, nr. 18-19, fig. 19.2/18-19.

Foarte probabil apare și pe o amforă de la Sucidava³⁴. Literalele au forme echivoce³⁵, fără îndoială din cauza dificultății cu care au fost înscrise sub toarta vasului. Omicron este doar un punct³⁶. Astfel, deși inscripția este întreagă, lectura ei este departe de a fi sigură.

Ἰωάν(ν)ου	al lui Ioannes
...αν(...)	din...
ν' ὄρ(ιvíου)	50 (de amfore?) din vi(a cățărațoare)

Fournet observă că primul nume aparține onomasticii creștine din Orientul grec, în timp ce al doilea, uneori abreviat, este mai neobișnuit, probabil numele unei moșii rareori cunoscute din alte surse³⁷. Aceluiași autor îi datorăm deslușirea abrevierii ὄρ, ὄρ(ιvíου), adică din viță de vie cățărațoare³⁸ (eng. high-trained vines, fr. conduit en hautain), precizare înțeleasă în opoziție cu via pe araci. Numerele sunt mereu întregi și probabil se referă la lot: producția lui Ioannes pare să fi fost de 50 de amfore.

Inv. 1285. 1969, S P.V., caroul 7, -2,40m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu sub toartă, scris cu capul în jos. Deși amplasamentul este asemănător cu dipinti de tip (c) (vezi **1283 supra**), stilul scrierii și conținutul sugerează un alt tip de inscripție. (Pl. 53, 97)

ov—

Inv. 1289. 1960, A III, V b. 10, -2,40m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. (Pl. 97).

[— κ]α]θαρ(όν) — — [... n]et ...

Inv. 1495. 1962, sub b. 7. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. Posibil un Λ sau jumătate dintr-un M. (Pl. 97).

Inv. 2001. 1981, S. 3, -2m. Trei fragmente contigue din partea superioară a unei amfore. La baza gâtului un dipinto roșu. (Pl. 49)

ιζ' 17 (sextari)

Inv. 2714. Marcajul este indescifrabil, -2,40m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu, cu scris stilizat, din care se mai păstrează 3–5 litere³⁹. Indescifrabil. (Pl. 97).

Inv. 2715. Passim. Fragment parte superioară cu dipinto roșu, destul de șters. (Pl. 97).

— —.θα.— —

Poate [κ]α]θαρ(όν) „net”.

Inv. 2724. 1958, S5, caroul 2, -2–2,50m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu din care se mai păstrează un θ și un mic cerc amplasat la dreapta jos față de scris. (Pl. 97).

Inv. 2725. 1958, S5, carourile 4–5, -3,70–4m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu foarte șters, scris stilizat. Indescifrabil. (Pl. 97).

Inv. 2726. 1960, A III, 5m V b. 20, -2,20m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu. Indescifrabil. (Neilustrat).

³⁴ Tudor, Bujur 1960, 549, nr. 10, fig. 9 (=IGLR 376): „Unterhalb eines der Amphorenhenkel befindet sich eine mit verbundenen Kleinbuchstaben verkehrt geschriebene, schlecht erhaltene Inschrift von 4 Zeilen”.

³⁵ Au fost descrise de Fournet, Pieri 2008, 195 ca “indistinctes comme des pattes de mouche”.

³⁶ Cf. Kirwan 1938, pl. 118, nr. 40.

³⁷ Fournet 2021, 66.

³⁸ Cf. definiția din lexiconul lui Hesychius: ὄρνιαι = ἀναδενδράδες.

³⁹ Pentru acest tip de scris, vezi Fournet, Pieri 2008, 187-189.

Inv. 2732. 1984, D, S3, str. Fragment parte superioară cu graffito. (Pl. 97).

--.ρο... --

După po urmează o trei linii verticale și o buclă.

Inv. 2733. 1960, A III, sub b. 10, -2m. Fragment parte superioară cu dipinto roșu suprascris de un graffito format dintre trei linii. Ambele indescifrabile. (Pl. 97).

Inv. 2736. 1970, 10 m S. *praetorium*, -1,80 m. Fragment dintr-o parte superioară cu un dipinto roșu. Poate Ηα sau Ηδ. (Pl. 97).

Amfore LRA 4

Inv. 1060. Patru fragmente contigue din pântecul unei amfore cu dipinto roșu. (Pl. 97).

έρβιλία

latir

LRA 4 nu este un tip foarte răspândit, de aceea inscripțiile cunoscute sunt puține. Cele studiate nu conțin nume, prin urmare posibilitatea ca literele EPBIIA să fie interpretate în acest sens (e.g. [Σ]ερβιλία[voŭ]) este mai redusă. Fournet a observat că aceste amfore sunt adesea refolosite pentru alte produse datorită gurilor ample, așa cum o confirmă și unele inscripții⁴⁰: în acest caz, έρβιλία – fie un împrumut din latină, fie o simplă transliterare în greacă⁴¹ a cuvântului *herbilis* (gr. λάθυρος) – se referă la o plantă erbacee leguminoasă, latir, și indică conținutul amforei.

Amfore pentru ulei romane timpurii

Amfore Dressel 24 similis

Inv. 675. Passim. Fragment cu urme de arsură cu ștampilă cu chenar dublu. (Pl. 73, 97, 104)

Κεσσι(...)

Inv. 1067. 1970, CL. T 13 s., -0,60m. Fragment parte superioară cu graffito. (Pl. 73, 97)

ΠΑ--

Inv. 1266. 1955, S2, caroul 5, -0,40m. Fragment din gâtul unei amfore cu ștampilă. (Pl. 73, 97, 104)

Bibliografie: Ștefan *et alii* 1957, p. 206, fig. 11 (desen); Opaïț *et alii* 2020, 385, fig. 3.17 (desen).

[P]ούφου

a lui Rufus

O ștampilă cu același nume de fabricant a fost descoperită întâmplător în comuna Orlea, în apropiere de Sucidava⁴².

Amfore ciliciene-San Lorenzo 7

Inv. 1115. 1965, therme, F. Dipinto cu vopsea roșie lângă atașul inferior. Foarte șters, indescifrabil. (Pl. 75, 104)

Bibliografie: Opaïț *et alii* 2020, 385, fig. 3.16 (desen).

⁴⁰ Fournet 2021, 70.

⁴¹ Pentru inscripții latine în alfabet grecesc, vezi Adams 2003, 40-67, 89-92.

⁴² Tudor 1967, 73-74, nr. 141, fig. 7/149.

Amfore pentru ulei romane târzii

Amfore LRA 2⁴³

Inv. 11. 1950, passim. Fragment din partea superioară cu dipinto roșu, șters, pe gât și parțial pe umăr. (Pl. 76, 104)

ξ(έσταυ) v.' †

6(.) sextari

Inv. 74. 1958, S3A, caroul 29 -3,50m. Fragment parte superioară cu graffito. Au fost descoperite două fragmente cu inscripție identică, însă doar unul dintre ele s-a păstrat. (Pl. 98)

Bibliografie: Ștefan *et alii* 1961, 586, fig. 3/6-7 (foto); IGLR 244ab.

— —. RISCE

Din prima literă s-a păstrat doar o foarte scurtă linie oblică. Cuvântul ar putea fi vocativul unui nume precum Suriscus, Tauriscus, Zopyriscus. Cele două fragmente ar putea fi două ostraca.

Inv. 828. 1988, D, str. E–V. Fragment parte superioară cu dipinto în vopsea roșie : o cruce. (Pl. 98)

Inv. 1003. 1962, A, 1,50m, N cuptor, b5, sub groapă. Fragment din partea superioară cu dipinto roșu, foarte șters, pe umăr: probabil un ε. (Pl. 76, 104)

Bibliografie: Barnea 1966, 244-245, fig. 8/7 (foto).

Inv. 1082. 1968, med. B. 8, -1,80m. Trei fragmente contigue din partea superioară a unei amfore, cu un graffito incizat din care se mai păstrează două vârfuri unghiulare. (Pl. 78)

Inv. 1122. 1960, A III, str., sub. b 11. Fragment parte superioară cu graffito. (Pl. 98)

— —KEL— —

Inv. 1150. 1963, între T. 9–10 (arsură). Opt fragmente contigue din partea superioară a unei amfore, cu inscripție în vopsea roșie pe gât. (Pl. 79, 98, 104)

Bibliografie: Barnea 1966, 244, fig 5/7 (foto); IGLR 249.

ξ(έσταυ) ξδ' δ†

64¼ sextari

Inv. 2091. Passim. Fragment din partea superioară cu graffito pe gât. (Pl. 79)

IOY

Inv. 2195. 1965, A, passim. Fragment parte superioară cu dipinto roșu pe gât și umăr⁴⁴. (Pl. 81, 98, 104)

[χ]μγ vα'

isopsefism 51 (sextari)

vα'

51 (sextari)

vα'

51 (sextari)

Inv. 2718. 1960, A III, E b. 12, -2m. Fragment parte superioară cu graffito incizat. (Pl. 98)

vδ'

53 (sextari)

Inv. 2720. 1970, S P.V., caroul 2 intrare, -1,80 m. Fragment parte superioară cu graffito. (Pl. 98)

XLII— —

42 (sau 43 sau 44) (sextari)

⁴³ Numeroși dipinti și graffiti asemănători cu cei prezentați aici au fost descoperiți la Constanța, pe amforele de la edificiul cu mozaic. Vezi Rădulescu 1973; IGLR 66, 73, 74, 75.

⁴⁴ Pentru dipinti de acești tip găsiți la Dicin (regiunea Veliko Tărnovo, Bulgaria), vezi Tomlin 2019, 444-445, fig. 19.1.

Zeest 80

Inv. 2044. Passim. Fragment parte superioară cu un graffito slab incizat la baza gâtului. (Pl. 90, 105).

Bibliografie: Barnea 1966, 244, fig. 8/6 (foto) și 13/1 (desen); IGLR 250.

ϛβ' s(extarii)

92 s(extari)

Amfore spaniole tip Dressel 23

Inv. 1120. 1950 passim. Toartă cu ștampilă. Inscripția pare a fi retrogradă, cu litere care pot fi citite fie *VATIC*, fie *NATIC*. (Pl. 91, 98, 105)

Bibliografie: Opaït *et alii* 2020, 386, fig. 7/45 (desen).

Numele sunt de obicei înscrise în nominativ pe acest tip de ștampile, mai rar în genitiv⁴⁵, fapt ce ar sugera terminațiile *-atic(us)*, *-atic(i)*.

Amfore de origine necunoscută

Alte fragmente cu inscripții pierdute între timp și greu identificabile tipologic, au fost publicate în Ștefan 1941, 413, fig. 16/3, 6 (graffiti) și 2, 8, 9, 12 (dipinti). Între acestea, se remarcă ultimul fragment purtând o inscripție ușor de citit: ξ(έ)σται μς', adică 46 de sextari.

Ostraca

Inv. 1069. 1965, therme, F. Fragment dintr-o amforă burduf. După spargere, pe suprafața sa străbătută de câteva zgârieturi lungi a fost incizat un graffito cu litere neglijente. (Pl. 98).

Bibliografie: Barnea 1977, 280-281, nr. 21, fig. 2.3 (desen) și 3.2 (foto) = SEG 27, 361; Barnea 1994, 31, nr. 12, fig. 12 (desen).

Φάνερος μό(διοι) Ἰ(ταλικοί) γ'

Phaneros 3 modii italieni

Ἀλέξανδρος μό(διοι) Ἰ(ταλικοί) γ'

Alexandros 3 modii italieni

Μάνος μό(διοι) Ἰ(ταλικοί) γ'

Manos 3 modii italieni

K I vac. K N

(abrevieri sau numere)

Ion Barnea a citit o invocație creștină: Φανερός μοι | ἀλέξανδρός μοί γ(ε) | μανός μοί γ(ε) | Κ(ύρ)ε (?) Κ(ω)ν(σταντίνω) (?) traducând astfel: „Să-mi fie clar (limpede), apărător și îndurător, Doamne (?), mie, lui Constantin (?)”. Inscripția înțeleasă altfel ar fi neobișnuită prin abrevieri, sintaxă (repetiția lui μοί γε) și sensul unor cuvinte (ἀλέξανδρός apare rar în literatura greacă ca adjectiv), motiv pentru care descifrarea ei ca o listă de nume și cantități este de preferat.

Numele Φάνερος este deja cunoscut în zona vest-pontică, fiind atestat la Odessos într-o inscripție elenistică⁴⁶ și la Dionysopolis în vremea împăratului Gordian al III-lea⁴⁷. Ἀλέξανδρος nu are nevoie de comentarii, iar Μάνος este mai frecvent în inscripțiile din Asia Mică, însă apare și în alte regiuni ale bazinului Mediteranei, nefiind totuși exclusă existența unor nume omofone de origini variate.

Abrevierea μο pentru modius nu ridică probleme, fiind cunoscută atât în inscripții pe piatră, cum sunt cele în care a fost săpat celebrul edict de prețuri al lui Dioclețian, cât și pe ceramică, precum inscripțiile pictate pe amforele din agora ateniană. Fiecare cantitate poate fi citită fie 13 modii, fie 3 modii italieni. A doua variantă este mai probabilă, adică o valoare egală cu 48 sextari (o amforă). Se observă lesne că amforele burduf au o capacitate similară, însă lista ar putea fi una de distribuție de cereale sau de alte produse alimentare. Dat fiind că fragmentul a fost descoperit în băile romane, alte tipuri de conținut sunt de asemenea plauzibile.

Ultimele patru litere ar putea fi abrevieri sau numere, dar orice reîntregire ar fi mult prea speculativă.

⁴⁵ Cf. Berni Millet, Moros Díaz 2012.

⁴⁶ IGBulg I² 36.

⁴⁷ IGBulg I² 22 bis.

SUMMARY

The epigraphic catalogue includes 96 amphora fragments, with inscriptions which are painted (dipinti), scratched (graffiti) or stamped. The dipinti are written in Greek using red ink, the graffiti are written in both Greek and Latin except for one in Germanic runes. The inscriptions are grouped by amphora-type.

The most consistent category of inscriptions are painted on LRA 1 (24 fragments), which can be analysed typologically and partially deciphered, despite some difficulties and uncertainties inherent to cursive writing. The dipinti from Dinogetia largely confirm previous research: these inscriptions contain Christian formulas, notations of capacity, and occasionally also indicate the origin of the wine. The amphorae of 17-17.5 sextarii appear to be of Cypriot origin. One of them bears a dipinto with the name of the winemaker and the estate, and it also hints that the wine was produced from a climbing vine.

The Shelov E and F amphorae (10 fragments) bear inscriptions on the neck and shoulders, usually an abbreviation or a number that has not yet been deciphered, but sometimes also a Greek name in the genitive case, probably the winemaker or a merchant.

The Aegean bag-shaped amphorae (16 fragments) and LRA 2 (11 fragments) often bear Christian inscriptions and numbers (dipinti and graffiti) representing the capacity of the containers in sextarii.

Inscriptions that refer to the contents of the vessels are quite rare in Dinogetia. Apart from the LRA 1 mentioned above, two other fragments bear inscriptions suggesting reuse: a LRA 4 held chickling peas at some point, while a bag-shaped amphora contained rennet or a dairy product.

A bag-shaped amphora fragment was used as an ostrakon for a distribution list. Few other LRA 2, bag-shaped or Cretan amphora fragments with graffiti might have also been ostraca. An unusual graffito with five fupark runes suggests the existence of a small Germanic-speaking community in or near Dinogetia.

Stamps were found only on four fragments. Three are from oil amphorae Dressel 23 and 24 similis, the other one belongs to a Heracleian amphora.